

Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης

Οι έλληνικοί σύλλογοι στη Ρουμανία κατά τον 19^ο αιώνα. Συμβολή στη μελέτη της ανάπτυξης του συλλογικού φαινομένου στον παροικιακό έλληνισμό*.

Κατά τὰ τελευταία χρόνια ή έρευνα για τήν ανάπτυξη του συλλογικού φαινομένου στη Μικρά Άσία, στη Μακεδονία, στη Θράκη και γενικότερα στην Όθωμανική Αυτοκρατορία έχει νά επιδείξει σημαντικές μελέτες, τόσο στο επίπεδο της συστηματικής καταγραφής τών διαφόρων «συλλόγων», «έταιρειών» και «άδελφοτήτων», όσο και στην άνάλυση τών κοινωνικών, πολιτικών και κυρίως τών ιδεολογικών συνισταμένων της δράσης τους. Πρωτοπόρα ήταν σέ αυτό τó επίπεδο τά σχόλια του Κ.Θ. Δημαρά¹, ενώ οί πιό άναλυτικές και έμπεριστατωμένες προσεγγίσεις του Χάρη Έξερτζόγλου, της Σίας Άναγνωστοπούλου και της Έφης Κάννερ², άνάμεσα σέ άρκετους άλλους, προώθησαν τήν έρευνα έρμηνεύοντας τó υπόβαθρο της άνθισης του συλλογικού βίου στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Τήν έκταση που έλαβε αυτό τó φαινόμενο, που όνομάστηκε άπό κάποιους «συλλογομανία», μπορούμε νά παρακολουθήσουμε στις μελέτες της Κυριακής Μαμώνη, κατά κύριο λόγο, και της Λήδας Ίστικοπούλου, που κατέγραψαν έξαντλητικά τους έλληνικούς συλλόγους Θράκης, Κωνσταντινούπολης και Μικράς Άσίας³. Ωστόσο, παρά τήν πρόοδο που έχει συντελεστεί είναι ξεκάθαρο ότι λείπουν μελέτες για τήν ανάπτυξη του φαινομένου μέσα στο ανεξάρτητο έλληνικό κράτος, όπως και στις παροικίες, παρά τó γεγονός ότι και σέ αυτές τις περιοχές ιδρύθηκαν πολυάριθμοι και σημαντικοί σύλλογοι.

Στην Όθωμανική Αυτοκρατορία, ή σύσταση τών συλλόγων συνδέεται με τήν άπόπειρα του Σουλτάνου και τών άνώτερων άξιωματούχων νά έκσυγχρονίσουν τó κράτος, προωθώντας, ιδίως μετά τή δημοσίευση του «Χάτι

* Η παρούσα μελέτη ύλοποιήθηκε στο πλαίσιο του ύποέργου «Έλληνικές Κοινότητες και Εύρωπαϊκός Κόσμος (13ος-19ος αί.). Μορφές άυτοδιοίκησης, κοινωνική όργάνωση, συγκρότηση ταυτοτήτων» του προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ, που πραγματοποιήθηκε στο Τμήμα Ίστορίας-Άρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Άθηνών ύπό τήν έπιστημονική έποπτεία τών καθηγητριών, κ.κ. Όλγας Κατσιαρδή-Hering και Άναστασίας Παπαδιάς-Λάλα, και της έπίκουρης καθ. κ. Μαρίας Εύθυμιου.

Η μελέτη χρηματοδοτήθηκε άπό τó πρόγραμμα ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ στο πλαίσιο του προγράμματος «ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ- Ένίσχυση Πανεπιστημιακών Έρευνητικών Όμάδων» με ποσοστό 75% άπό τó Εύρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και με ποσοστό 25% άπό Έθνικούς πόρους.

Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού συντάχθηκε κατάλογος τών έλληνικών συλλόγων Ρουμανίας και καταγράφηκαν έντυπα καταστατικά και άρχειακές μαρτυρίες.

¹ Κ.Θ. Δημαράς, Έλληνικός Ρωμαντισμός, Άθήνα 1985, 399-402, 590-594.

² Χάρης Έξερτζόγλου, Έθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τόν 19^ο αί. Ό Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912, Άθήνα 1996 (Έξερτζόγλου, Έθνική ταυτότητα), Σία Άναγνωστοπούλου, Μικρά Άσία, 19^{ος} αί.-1919. Οί έλληνορθόδοξες κοινότητες. Άπό τó Μιλλέτ τών Ρωμών στο Έλληνικό Έθνος, Άθήνα 1998 (Άναγνωστοπούλου, Μικρά Άσία), Έφη Κάννερ, Φτώχεια και φιλανθρωπία στην όρθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινουπόλης (1753-1912), Άθήνα 2004 (Κάννερ, Φτώχεια και Φιλανθρωπία).

³ Κυριακή Μαμώνη, Σύλλογοι Θράκης και Άνατολικής Ρωμυλίας (1861-1922). Ίστορία και δράση, Θεσσαλονίκη 1995, Μαμώνη Κυριακή - Ίστικοπούλου Λήδα, Γυναικείοι Σύλλογοι στην Κωνσταντινούπολη, 1861-1922, Άθήνα 2002.

Χουμαγιούν» τὸ 1856, μία σειρά μεταρρυθμίσεων στοὺς τομείς τῆς διοίκησης, τῆς παιδείας, τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς δικαιοσύνης· μεταρρυθμίσεις ποὺ εἶχαν τελικὰ ὡς στόχο τὸν «ἐξευρωπαϊσμό» τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ χωρὶς νὰ τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτηση ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ σουλτάνου⁴. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἑλληνορθόδοξου millet ἡ σύνταξη τῶν «Γενικῶν Κανονισμῶν» (1858-1860), ποὺ κατοχύρωσε τὴ θέση τῶν λαϊκῶν στὴ διοίκηση τῶν «ὕλικῶν ὑποθέσεων» τοῦ Πατριαρχείου⁵, ἔθεσε τὶς θεσμικὲς προϋποθέσεις γιὰ μία μεταρρύθμιση καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκπαίδευσης, ποὺ ἔπρεπε πιά νὰ συμβαδίζει μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ δεδομένα. Ὅπως εἶναι φυσικό, ἡ ἀπαίτηση γιὰ μία παιδεία «ἐκσυγχρονισμένη» καὶ «εὐρωπαϊκὴ» ἔδινε τὴ δυνατότητα στὰ ἀνώτερα καὶ μεσαία μορφωμένα ἑλληνορθόδοξα στρώματα νὰ ἀναλάβουν ἐνεργότερο ρόλο⁶.

Ὁ σημαντικότερος σύλλογος, ἐκείνος ποὺ ὡς ἓνα βαθμὸ ταυτίστηκε μὲ τὸ «συλλογικὸ φαινόμενο» στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἓνα ἄτυπο «ὕπουργεῖο παιδείας τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ» ὅπως ὀνομάστηκε, ἦταν ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (Ε.Φ.Σ.Κ.), ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1861 καὶ ἀποτέλεσε τὸ πρότυπο γιὰ κυριολεκτικὰ δεκάδες ἄλλες συσσωματώσεις ποὺ συστάθηκαν τὶς ἐπόμενες δεκαετίες⁷. Πρότυπο, ὄχι μόνο γιὰ τὸν σύντομο ἀνάλαβε τὸ συντονισμό τοῦ ἔργου πολλῶν συλλόγων καὶ τὴν προώθησή του, μὲσω καὶ τοῦ περιοδικοῦ ποὺ ἐξέδιδε, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὸν αὐτὸν πραγματοποιήθηκε ἡ «συνεργασία τοῦ ὁμογενοῦς πλοῦτου καὶ τῶν λογίων» σύμφωνα μὲ τὴ διατύπωση τοῦ Ὀδυσσεῆ Ἰάλεμου, καθὼς πράγματι οἱ κυριώτεροι χρηματοδότες τοῦ συλλόγου, ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων, ἦταν οἱ μεγάλοι ἑλληνορθόδοξοι τραπεζῖτες, ἀξιωματοῦχοι καὶ ἔμποροι τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐνῶ ἡ πλειοψηφία τῶν λογίων τῆς Αὐτοκρατορίας συνεργαζόταν μὲ τὸ περιοδικὸ τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.⁸.

Τὴν ἴδια δεκαετία θὰ συσταθοῦν καὶ οἱ ἑλληνικὲς παροικίες τῆς Ρουμανίας οἱ πρῶτοι σύλλογοι. Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ συσσωμάτωση, γιὰ τὴν ὁποία ἔχουμε ἀξιόλογες πληροφορίες, ἦταν ἡ «Φιλανθρωπικὴ ἑλληνικὴ ἀδελφότητα τοῦ Γαλατσίου»⁹, ποὺ ἰδρύθηκε στὴν ὁμώνυμη πόλη τὸ 1861, ἐνῶ

⁴ Γιὰ τὶς Ὀθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις (Tanzimat) βλ. ἐνδεικτικὰ R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963.

⁵ Δημήτρης Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση καὶ ἐκκοσμίκευση. Πρὸς μία ἀνασύνθεση τῆς ἱστορίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸν 19^ο αἰώνα*, Ἀθήνα 2003 (Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση καὶ ἐκκοσμίκευση*).

⁶ Ἀναγνωστοπούλου, *Μικρὰ Ἀσία*, 290-301.

⁷ Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος, *Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922). Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἐπιστήμη ὡς ἐθνικὴ πολιτικὴ στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, διδακτορικὴ διατριβή*, τ. I-II, Ἀθήνα 1998. Γιὰ τὴν πρῶτη ἱστορία τοῦ Ἑ.Φ.Σ.Κ. βλ. ἐπίσης Κ. Μαμόνη, «Les associations pour la propagation de l' instruction grecque à Constantinople», *Balkan Studies* 16 (1975), 103-112.

⁸ Ὀδυσσεῆς Ἰάλεμος, «Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως», *Πρακτικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* IB (1877-1878). Τὸ παράθεμα στὸ Χάρης Ἐξερχτόγλου, «Κοινωνικὴ ἱεραρχία, ἰδεολογία καὶ ἐθνικὴ ταυτότητα: τὸ νόημα τῆς ἴδρυσης τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητας «Ἀγαπάτε ἀλλήλους», *Τὰ Ἱστορικὰ* 12 (1995), 85. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου, «Ἐθνικὴ ταυτότητα», 33-43.

⁹ Εἶχε προηγηθεῖ ὁ «Σύλλογος Ἑλλήνων ἐμπόρων» ποὺ εἶχε συσταθεῖ στὸ Γαλάτσι, μᾶλλον τὸ 1858. Βλ. Ἑλένη Δ. Μπελιά, «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρουμανίας κατὰ τὸ διάστημα 1835-1878 (Συμβολὴ στὴν ἱστορία του ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν)», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 26 (1983), 20 (Μπελιά, Ὁ Ἑλληνισμὸς). Δὲν φαίνεται ὡστόσο, μὲ βάση ὅσα στοιχεῖα γνωρίζουμε σήμερα, νὰ ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ μία

πολύ σημαντικότερη παρουσία και δράση είχε ο κάπως μεταγενέστερος «Κεντρικός Φιλανθρωπικός Σύλλογος ἐν Δακία», πού συστάθηκε τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1866 στὸ Βουκουρέστι, καὶ εἶχε παραρτήματα σὲ πολλές ρουμανικὲς πόλεις, ὅπως στὴ Βραΐλα, στὸ Τζιούρτζιου καὶ στὸ Πλοέστι¹⁰. Στὸ μεσοδιάστημα καὶ συγκεκριμένα τὸ 1864 εἶχε ἰδρυθεῖ, πάλι στὸ Γαλάτσι, ἡ «Φιλανθρωπικὴ Ἐταιρεία Ἡ Πρόνοια»¹¹.

Κοινὸς παρανομαστὴς αὐτῶν τῶν τριῶν συλλόγων εἶναι ὅτι ἐνῶ τυπικὰ εἶχαν θέσει στόχους «φιλανθρωπικοὺς» καὶ ἐπιδίωκαν νὰ βοηθήσουν ὑλικὰ «ἀπορους ἀδελφούς», ἀλλὰ καὶ νὰ συντελέσουν στὴν ἠθικὴ διάπλασή τους μέσω τῆς παιδείας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, οὐσιαστικὰ ἀνέπτυξαν πολιτικὴ ἢ «ἐθνικὴ» δράση. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν γνωρίζουμε σήμερα τὶς ἀκριβεῖς ἐπιδιώξεις τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος Γαλατσίου, ἀλλὰ, σύμφωνα μὲ τὸν Ἑλληνα πρόξενο τῆς πόλης, εἶχαν σαφῶς χαρακτῆρα πολιτικὸ, γεγονὸς πού ἐξάγεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη ὀνομασία τοῦ συλλόγου («Φιλόπατρις Ἐταιρεία»), ἐνῶ ἡ δράση του ἀνησύχησε καὶ τὶς τοπικὲς ἀρχές¹². Πιὸ συγκεκριμένους στόχους εἶχε ὁ Κεντρικὸς Φιλανθρωπικὸς Σύλλογος ἐν Δακία, πού συγκέντρωνε χρήματα καὶ ἐφόδια γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἐπανάσταση στὴν Κρήτη. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ σύλλογος αὐτὸς συνδεόταν πολὺ στενὰ τόσο μὲ τὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, μέσω τοῦ πρίγκηπα Γρηγόριου Ὑψηλάντη ἀπεσταλμένου τοῦ βασιλιᾶ Γεωργίου στὸν ἡγεμόνα Κάρολο, ὅσο καὶ μὲ ἀντίστοιχες ὀργανώσεις στὴν Ἀθήνα («Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐταιρείας τῶν Φιλικῶν»), ἐνῶ ἕνας ἀξιόλογος ἀριθμὸς Ἑλλήνων παροίκων, κυρίως ἔμποροι καὶ γαιοκτῆμονες, ἦταν μέλη¹³. Ἡ σύσταση αὐτῆς τῆς συσσωμάτωσης σχετιζόταν καὶ μὲ τὴν προσπάθεια τῆς Ἑλλάδας νὰ συνάψει συμμαχία μὲ τὴν Ρουμανία, ἕνα σχέδιο πού δὲν εὐδόθησε. Πάντως μερικοὶ σημαίνοντες Ρουμάνοι πολιτικοὶ βοήθησαν ὑλικὰ τὸ σύλλογο¹⁴.

Κάπως ἰδιότυπη ἦταν ἡ περίπτωση τῆς Ἐταιρείας Πρόνοια, πού εἶχε ὡς γενικὸ γραμματέα τὸν Χιώτη μεγαλέμπορο Μενέλαο Νεγρεπόντη καὶ μέλη πλούσιους Ἑλληνες τῶν Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς Κωνσταντινούπολης. Εἶχε ὀργανωθεῖ περισσότερο ὡς μία μασονικὴ στοά, μὲ στόχο νὰ συντονιστοῦν οἱ ἐνέργειες ἀντιοθωνικῶν καὶ ἐθνικιστικῶν κύκλων σὲ Ἀθήνα, Κωνσταντινούπολη καὶ διασπορά¹⁵.

Ἄλλωστε, γιὰ νὰ ἐντάξουμε τὸ φαινόμενο στὸ συγχρονικὸ του πλαίσιο, τὴν ἴδια περίοδο ὀργανώθηκαν στίς ἡγεμονίες, καὶ κυρίως στὴ Βλαχία, ποικίλες, μυστικὲς συνήθως, βουλγαρικὲς ἐπαναστατικὲς ὀργανώσεις, ἐνῶ καὶ στὴν ἴδια τὴν ἀνεξάρτητὴ Ἑλλάδα ὑπάρχει μία πολιτικὴ ἔξαρση, πού

ἐμπορικὴ λέσχη πού δὲν ἐπέζησε γιὰ σημαντικὸ χρονικὸ διάστημα. Γιὰ τὴ Φιλανθρωπικὴ Ἀδελφότητα Γαλατσίου βλ. Ἀ. Ἐ. Καραθανάσης, «Ἡ φιλανθρωπικὴ ἐλληνικὴ ἀδελφότητα τοῦ Γαλατσίου (1861)», Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία, τ. VI (1977), Παράρτημα Θεσσαλονίκη, 1981, 143-149 (Καραθανάσης, Φιλανθρωπικὴ ἐλληνικὴ ἀδελφότητα).

¹⁰ Dumitru Limona, «Asociația centrală filantropică din Dacia, 1866. Κεντρικὸς Φιλανθρωπικὸς Σύλλογος ἐν Δακία 1866). Μετάφραση Α. Ἐ. Καραθανάσης», Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία, τ. II (1974), Παράρτημα, Θεσσαλονίκη 1974, 285-298 (Limona, Asociația centrală).

¹¹ Σταματόπουλος, Μεταρρύθμιση καὶ ἐκκοσμίκευση, 215-216.

¹² Καραθανάσης, Φιλανθρωπικὴ ἐλληνικὴ ἀδελφότητα, 144-146.

¹³ Limona, Asociația centrală, 285-290.

¹⁴ Ὁ.π., 286-288 καὶ κυρίως Constantin N. Velichi, «Les relations roumano-grecques durant la periode 1866-1879», *Revue d' Etudes Sud-est Européennes* VIII (1970), 527-530.

¹⁵ Πρβλ. τὰ σχόλια τοῦ Σταματόπουλου, Μεταρρύθμιση καὶ ἐκκοσμίκευση, 216.

σχετίζεται τόσο με τὸ ἀντιοθωνικὸ κίνημα, ὅσο καὶ κυρίως με τὴν ἐπανάσταση στὴν Κρήτη¹⁶.

Ὡστόσο, ἡ κατεύθυνση πού θὰ ἀκολουθήσει τὸ «συλλογικὸ φαινόμενο» στὴν ἑλληνικὴ διασπορὰ τῆς Ρουμανίας δὲν θὰ εἶναι πρὸς τὴ συγκρότηση πολιτικῶν «ἐταιρειῶν», ἀλλὰ φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων. Ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1860 καὶ κυρίως ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς ἐπόμενης συστάθηκαν σὲ πολλὲς ἑλληνικὲς παροικίες φιλεκπαιδευτικοὶ σύλλογοι, με στόχο νὰ ὀργανώσουν σχολεῖα, ἀναγνωστήρια καὶ βιβλιοθήκες. Αὐτοὶ οἱ σύλλογοι δὲν εἶχαν πιά τὴ φιλοδοξία νὰ ἐξυπηρετήσουν ἄμεσες πολιτικὲς ἢ «ἐθνικὲς» ἀνάγκες, ἀλλὰ ἐπιθυμοῦσαν, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τοὺς ὅρους τῆς ἐποχῆς, νὰ προωθήσουν, ἀλλὰ καὶ νὰ «προφυλάξουν», τὸν «ἑλληνισμό» διὰ μέσου τῆς παιδείας καὶ τῆς γλώσσας. Οἱ σημαντικότεροι ἦταν ὁ «Ἑλληνικὸς Φιλόμουσος Σύλλογος» τῆς Βραΐλας, πού συστάθηκε τὸ 1869 καὶ ὁ «Φιλανθρωπικὸς Σύλλογος Ὁ Ἑρμῆς τῆς ἐν Βραΐλα Ἑλληνικῆς Ὑπαλληλίας», πού εἶχε ἐπίσης ἰδρυθεῖ ἐκεῖνο τὸ ἔτος. Παράλληλα ὅμως συναντοῦμε φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους τόσο σὲ σημαντικὰ κέντρα, ὅπως στὸ Γαλάτσι, ὅσο καὶ σὲ πολὺ μικρότερα ὅπως λ.χ. στὴν Ὀλτένισα ἢ στὸ «Βουρλάτιον» (Bârlad)¹⁷.

Οἱ στόχοι πού ἔθεσε ὁ Φιλόμουσος Σύλλογος Βραΐλας ἦταν πολὺπλευροι, καθὼς ἐπιδίωξε τόσο νὰ καταστῆ χώρος «καλλιέργειας τῶν γραμμάτων», μέσω διαλέξεων, ἔκδοσης περιοδικοῦ καὶ σύστασης βιβλιοθήκης καὶ ἀναγνωστηρίου, ὅσο καὶ νὰ ὀργανώσει κατώτερο σχολεῖο «διὰ τὰ ἄπορα τέκνα τῶν ὁμογενῶν». Πολὺ σύντομα, ἤδη ἀπὸ τὸ δεῦτερο ἔτος τῆς λειτουργίας του εἶχε συστήσει κατώτερο παρθεναγωγεῖο ἐνῶ συμμετείχε καὶ στὴν ἔκδοση μίας ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες ἑλληνικὲς ἐφημερίδες τῆς Ρουμανίας, τῶν «Συλλόγων»¹⁸. Ὁ Φιλανθρωπικὸς Σύλλογος «Ὁ Ἑρμῆς» ὀργάνωσε ἐξ ἀρχῆς ἓνα κατώτερο, ἀλληλοδιδασκτικὸ, ἀρρεναγωγεῖο καὶ προσανατολίστηκε κατὰ βάση μόνο στὴ φροντίδα γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία του¹⁹. Οἱ ὑπόλοιποι σύλλογοι κινήθηκαν καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση.

Τὴν ἴδια περίοδο ἰδρύθηκαν φιλεκπαιδευτικοὶ σύλλογοι καὶ σὲ ἑλληνικὲς παροικίες τῆς Δοβρουτσᾶς, συγκεκριμένα στὴν Τούλτσα καὶ τὸ Σουλινά, προκειμένου νὰ ὀργανώσουν ἑλληνικὰ σχολεῖα στὴν περιοχὴ, καθὼς μάλιστα ἡ ἔλλειψη ἢ τὸ κάκιστο ἐπίπεδο ὧσων ὑπῆρχαν καθιστοῦσε ἀναγκαία συστηματικότερη προσπάθεια²⁰. Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὡστόσο, ὅτι στὴ

¹⁶ Γιὰ τὸ βουλγαρικὸ ἐθνικὸ κίνημα στὴ Ρουμανία αὐτὴν τὴν περίοδο βλ. Constantin N. Velichi, *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850-1878)*, Βουκουρέστι 1979.

¹⁷ Γενικὰ γιὰ τοὺς ἑλληνικοὺς συλλόγους στὴ Ρουμανία βλ. Μπελιά, Ὁ Ἑλληνισμός, 32-37.

¹⁸ Ἑλληνικὸς Φιλόμουσος Σύλλογος Βραΐλας. Καταστατικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλομούσου Συλλόγου Βραΐλας, ἄ.τ., ἄ.ἔ., 3 καὶ Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 9 Ἰανουαρίου 1872. Ἡμέραν τῆς ἐπετείου ἐορτῆς τοῦ ἐν Βραΐλα Ἑλληνικοῦ Φιλομου. Συλλόγου ὑπὸ τοῦ προέδρου αὐτοῦ Ἐπαμεινώνδα Γεωργαντόπουλου Ἰατροῦ καὶ ἡ Συνέλευσις τῆς 16 Ἰανουαρίου, Βραΐλα 1872, 5-6 (Λόγος ἐκφωνηθεὶς). Γενικὰ γιὰ τὸ σύλλογο βλ. Cristian Filip, *Comunitatea greacă de la Brăila, 1864-1900*, Βραΐλα 2004, 105 (Filip, *Comunitatea greacă*). Γιὰ τὴν ἐφημερίδα Σύλλογοι βλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδης, «Σημειώσεις διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ρουμανία ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ πρώτων βιβλιοπωλείων», *Μνημοσύνη* 6 (1976-1977), 84-86. Γενικὰ γιὰ τὸν ἑλληνικὸν τύπο βλ. Olga Cicanci, *Presa de la limbă greacă din România în veacul al XIX-lea*, Βουκουρέστι 1995.

¹⁹ Λογοδοσία τοῦ Φιλανθρωπικοῦ Συλλόγου τῆς ἐν Βραΐλα Ἑλληνικῆς Ὑπαλληλίας «Ὁ Ἑρμῆς». Δοθεῖσα κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 30 Ἰανουαρίου 1872, Βραΐλα 1872, 3-9. Γενικὰ γιὰ τὸ σύλλογο βλ. Filip, *Comunitatea greacă*, 105-106.

²⁰ Γιὰ τοὺς ἑλληνικοὺς συλλόγους τῆς Δοβρουτσᾶς βλ. Μπελιά, Ὁ Ἑλληνισμός, 37, καὶ κυρίως Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν/Κεντρικῆ Ὑπηρεσία (ΙΑΥΕ/ΚΥ), 1874, φάκ. 77/2, Θ. Γκίνης, Διευθύνων Ὑποπροξενεῖον τῆς Ἑλλάδος ἐν Τούλτση πρὸς Ὑπουργεῖο

Δοβρουτσά, πού ἦταν ὑπὸ ὀθωμανικὴ διοίκηση, ἕνας ἄλλος λόγος πού συνετέλεσε στὴ συγκρότηση ἑλληνικῶν συσσωματώσεων ἦταν ἡ ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἡ βουλγαρικὴ ἐθνικὴ κίνηση, ἰδιαίτερος δραστήρια καὶ ἀποτελεσματικῆ²¹. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, πολὺ σύντομα οἱ σύλλογοι ζήτησαν τὴ βοήθεια τόσο τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅσο καὶ τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Ὁ τελευταῖος καυτηρίασε μάλιστα τὴν ἀρνητικὴ στάση τοῦ τοπικοῦ μητροπολίτη Δρύστρας Διονύσιου ἔναντι τοῦ τοπικοῦ φιλεκπαιδευτικοῦ συλλόγου, στάση πού συμμερίζονταν ἀρκετοὶ ἀρχιερεῖς τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου²².

Γιὰ τὰ ἐγγράμματα στρώματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Ρουμανίας ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. συνιστᾷ τὸ πρότυπο συσσωμάτωσης, εἶναι δηλαδὴ ἐκεῖνος πού πραγματώνει ἐναργέστερα τὴ «φιλοσοφία» πού συμμερίζονται ὅλοι οἱ σύλλογοι, καὶ γιὰ αὐτὸ τὸ λόγο τὸ κύρος πού ἀπολαμβάνει εἶναι μεγάλο. Οἱ μαρτυρίες ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι πολλές, ἀλλὰ ἴσως τὴ χαρακτηριστικότερη συνιστᾷ ἡ «ἔκκληση» πού δημοσίευσε, τὸ 1873, ὅταν δηλαδὴ διασπάστηκε ὁ Ἑλληνικὸς Φιλόμουσος Σύλλογος Βραΐλας, ὁ ἀντιπρόεδρος καὶ ἡγέτης τῆς μίας μερίδας Μ. Σβορώνος πρὸς τὸ Σύλλογο τῆς Κωνσταντινούπολης, ζητώντας νὰ ἐπέμβει γιὰ νὰ ἐπιλύσει τὴ διαμάχη καὶ ὑπογραμμίζοντας ὅτι θὰ ἀποδεχόταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαιτησίας του²³.

Παράλληλα ὅμως, οἱ σύλλογοι συνεργάζονταν καὶ μὲ συσσωματώσεις πού εἶχαν συσταθεῖ στὴν Ἀθήνα, ὅπως ὁ «Παρνασσὸς» καὶ ὁ «Βύρων», ἐνῶ δέχονταν τὴ συνδρομὴ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, καθὼς καὶ ἐκεῖνου τῆς Παιδείας²⁴. Ἄλλωστε, ὅλη αὐτὴ ἡ «συλλογικὴ» κίνηση στίς παροικίες ἦταν σαφὲς ὅτι ἐντασσόταν ὁμαλὰ στὰ σχέδια καὶ στοὺς στόχους τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, ὅπως καταδεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὸ 1871 τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν εἶχε ἀποστείλει ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἑλληνες προξένους καὶ ὑποπροξένους τῆς Ρουμανίας, ὅπου ὑπογράμμισε τὴν ἀνάγκη νὰ ἰδρυθοῦν σὲ ὅλα τὰ κέντρα, ὅπου ὑπῆρχαν Ἑλληνες, σύλλογοι γιὰ νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν ὀργάνωση σχολείων²⁵. Ἐνδεικτικὸ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλλάδας εἶναι καὶ τὸ ὅτι τὸ 1875 ὁ Γενικὸς Πρόξενος Βουκουρεστίου Κλέων Ραγκαβῆς ἐπιδίωξε καὶ πέτυχε, μὲ τὴ

²¹ Ἐξωτερικῶν, πρωτ. 2557, 6 Ἀπριλίου 1874 καὶ ΙΑΥΕ/ΚΥ, φάκ. 77/2, 1875, Ἑλληνικὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης Σουλινᾶ πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἀρ. πρωτ. 2953, 23 Ἰανουαρίου 1875.

²² Συγκεκριμένα στὴν Τούλτσα οἱ Βούλγαροι σύστησαν τὸ 1870 ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ, ἐνῶ σχολεῖο εἶχαν ἤδη ὀργανώσει ἀπὸ τὴν προηγούμενη δεκαετία. Βλ. ΙΑΥΕ/ΚΥ, φάκ. 36/25, 1862, Γ. Α. Λαγκαδάς, Ὑποπρόξενος Τούλτσας, πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἀρ. πρωτ. 4173, 21 Ἰουνίου 1862. Γιὰ τὴν ἐθνικὴ κίνηση τῶν Βουλγάρων βλ. Α. Ischirkoff, *Les Bulgares en Dobroudja. Aperçu historique et ethnographique*, Bern 1919. Γενικὰ γιὰ τὸ θέμα βλ. τὴν ὑπὸ δημοσίευση στὸ περιοδικὸ *Μνήμων* μελέτη μου, «Σύσταση καὶ ὀργάνωση ἑλληνικῶν κοινοτήτων στὴ Ρουμανία. Ἡ περίπτωση τοῦ Τζιούρτζιου καὶ τῆς Τούλτσας (2^ο μισὸ 19^{ου} αἰῶνα)».

²³ Ἐξερχζόγλου, Ἐθνικὴ ταυτότητα, 92-93.

²⁴ Ὁ ἐν Βραΐλα συλλογικὸς βίος μου. Ἀναίρεσις τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Ἐπαμεινώνδα Γεωργαντοπούλου γραφέντων καὶ ἐκκλησις πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον ὑπὸ Μ. Σβορώνου Ἀντιπροέδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλομούσου Συλλόγου, Βραΐλα 1873, 85.

²⁵ Λόγος ἐναρκτήριος τοῦ ἐν Βραΐλα Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν συνεδριάσεων τῆς Βς περιόδου αὐτοῦ. Δημοσιευθεὶς κατ' αἴτησιν τῶν παρευρεθέντων Μελῶν κατὰ τὴν Συνεδρίασιν τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1870, Βραΐλα 1870, 3-6.

²⁶ ΙΑΥΕ/ΚΥ, φάκ. 77/3, 1871, Ἐμπιστευτικὴ, ἀριθ. Πρωτ. 6863,7 Αὐγ. 1871, πρὸς τὰς Πρεσβείας καὶ πρὸς τὰ Προξενεῖα, φ. 1r-4r.

βοήθεια και του ύποπροξένου Βραΐλας, τη διευθέτηση της κρίσης που είχε οδηγήσει στη διάσπαση τὸ Φιλόμουσο Σύλλογο Βραΐλας²⁶.

Ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι οἱ ἑλληνικοὶ φιλεκπαιδευτικοὶ σύλλογοι πέρα ἀπὸ τὸ νὰ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῶν παροικιῶν γιὰ ὀργανωμένο ἐκπαιδευτικὸ δίκτυο στὴ μητρικὴ γλῶσσα, συνέβαλλαν στὴ στενότερη σύνδεση τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸ «ἐθνικὸ κέντρο», καὶ συνιστοῦσαν μᾶζι μὲ τοὺς δύο ἄλλους κύριους θεσμούς, τὴν ἐκκλησία καὶ τὴν κοινότητα, τὸ κέντρο τῆς ζωῆς τῶν παροικιῶν, τουλάχιστον γιὰ τὰ ἔγγραμματα στρώματα. Ἄλλωστε, δὲν εἶναι φυσικὰ τυχαίον ὅτι τόσο οἱ ἑλληνικοὶ σύλλογοι ὅσο καὶ οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Ρουμανίας συγκροτοῦνται περίπου τὴν ἴδια περίοδο, δηλαδή ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1860 μέχρι καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς ἐπόμενης. Ἡ ταυτόχρονη συγκρότησή τους ἦταν μίᾶ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων παροίκων νὰ «ὀρίσουν» σαφέστερα, τόσο θεσμικὰ ὅσο καὶ ιδεολογικά, τὸ «χώρο» τους, ἀπέναντι σὲ ἓνα ρουμανικὸ κράτος, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἔνωσης τῶν δύο ἡγεμονιῶν ὑπὸ τὸν πρίγκηπα Alexandru Ioan Cuza διαπνεόταν ἀπὸ μίᾶ συνειδητὰ «ἐθνικὴ»-συγκεντρωτικὴ ιδεολογία²⁷.

Τοὺς συλλόγους διοικοῦσαν συνήθως ἐκεῖνες οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες ποὺ συνιστοῦσαν καὶ τὶς ἀρχηγεσίες στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινότητας. Παρόλο που, μέχρι στιγμῆς, μᾶς λείπουν ἀκριβῆ στοιχεῖα γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ θέση τῶν μελῶν τῶν συλλόγων, φαίνεται ὅτι ἓνα ἀξιόλογο μέρος τους ἦταν γιατροί, φαρμακοποιοὶ καὶ ἐν γένει «λόγιοι», ἐνῶ ἡ πλειοψηφία μεγάλοι καὶ μεσαῖοι ἔμποροι καὶ πλοιοκτῆτες²⁸. Οἱ σύλλογοι ἦταν ἓνας ἀκόμη χώρος ὅπου αὐτὰ τὰ δύο στρώματα εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν ἰσχυρὴ καὶ ἡγετικὴ κοινωνικὴ τους θέση, μίᾶ θέση ὡστόσο ποὺ ἔμμεσα «ἀπαιτοῦσε» συμμετοχὴ στὰ κοινὰ καὶ ἐνδιαφέρον κυρίως γιὰ τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες τῶν ἀπόρων τῆς παροικίας.

Ὡστόσο, στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἂν μὲν στὴν περίπτωση τῆς Δοβρουτσᾶς, δὲν συνιστᾶ κάποια ἰδιοτυπία τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν ἴδρυση καὶ συντήρηση σχολείων ἀναλαμβάνουν σύλλογοι, καθὼς μάλιστα, ὅπως ἀναφέραμε, σὲ ὅλη τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία αὐτὸ εἶναι τὸ κυρίαρχο μοντέλο, στὴν περίπτωση τῆς αὐτόνομης Ρουμανίας κάτι τέτοιο δὲν ἰσχύει. Στὶς παροικίες τῆς Ρουμανίας ἡ ἐκπαίδευση ἦταν, ἰδίως γιὰ τὰ ἄπορα στρώματα τῶν παροικιῶν, ἀρμοδιότητα τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν, ὅπως ἄλλωστε σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς διασποράς. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὡς πρὸς αὐτό, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα Γαλατσίου, πρὶν ἀκόμη οἰκοδομήσει νὰ εἶχε ἰδρύσει κατώτερο «ἀρρεναγωγεῖο», ἐνῶ ἄλλοῦ ὅπως στὸ Καλαφάτ καὶ τὸ Τζιούρτζιου ὀργανώθηκαν ἀργὰ ἢ γρήγορα κατώτερα κοινοτικά

²⁶ Μπελιά, Ὁ Ἑλληνισμός, 36.

²⁷ L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub (ed.), Cuza Vodă in memoriam, Iași 1973, Gerald Bobango, The emergence of the Romanian National State, Boulder-New York 1979, Σταματόπουλος, Μεταρρύθμιση καὶ ἐκκοσμίκευση, 185-193.

²⁸ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ ἡγέτες καὶ τῶν δύο μεριδίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλόμουσου Συλλόγου Βραΐλας, Ἐπαμειώνδας Γεωργαντόπουλος καὶ Μ. Σβορώνος ἦταν γιατροὶ ἐνῶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας Βραΐλας, ὅπως ὁ I. N. Θεοφιλάτος ἢ ὁ Μ. Ροδοκανάκης, ἦταν μέλη συλλόγων. Πρβλ. Ἔκθεσις τοῦ ἱατροῦ Ἐπαμειώνδα Γεωργαντοπούλου προέδρου τοῦ ἐν Βραΐλα Ἑλληνικοῦ Φιλομούσου Συλλόγου ἀναγνωσθεῖσα πρὸς τὰ μέλη αὐτοῦ ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 28 Αὐγούστου 1873, Βραΐλα 1873, 4-5.

σχολεία²⁹. Άλλωστε, σὲ ὅλους τοὺς κοινοτικούς κανονισμοὺς ὀρίζεται ὅτι ἡ σύσταση, ὀργάνωση καὶ συντήρηση ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων εἶναι εὐθύνη τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν³⁰.

Στὴν παροιμία τῆς Βραΐλας, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἦταν ἴσως ἡ πλέον πολυάριθμη καὶ σίγουρα ἡ σημαντικότερη, ἡ κοινότητα δὲν ἀνέλαβε τὴ σύσταση σχολείων, μολονότι ἀναφερόταν στὸν πρῶτο κοινοτικὸ κανονισμό ὅτι ἡ «Ἐπιτροπὴ φροντίζει...περὶ ἰδρύσεως σχολῆς»³¹. Τὸ κενὸ αὐτὸ κάλυψαν οἱ σύλλογοι ποὺ ἀναφέραμε. Ἡ ἰδιοτυπία αὐτῆ τῆς Βραΐλας ὀφειλόταν πιθανότατα στὴν οικονομικὴ ἀδυναμία τῆς κοινότητας ἡ ὁποία, 9 χρόνια ἀπὸ τὴν ἰδρύσῃ της, δὲν εἶχε καταφέρει νὰ ἀποπερατώσει τὴν οἰκοδόμησι τοῦ ναοῦ της, ἐνῶ ἦταν βαρῦτατα χρεωμένη καὶ ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει προκειμένου νὰ ἀποπερατώσει τὴν ἐκκλησίαν σὲ νέο δάνειο³².

Ὡστόσο, μολονότι οἱ σύλλογοι κάλυπταν τὴν ἀδράνεια τῆς κοινότητας στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης καὶ σὲ αὐτοὺς συμμετείχε ἓνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς Ἑλλήνων³³, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε γίνει θετικὰ ἀποδεκτὴ ἡ δράση τους ἀπὸ ὅλους τοὺς παροίκους. Ἰδίως ὁ Φιλόμουσος Σύλλογος εἶχε δεχτεῖ κριτικὴ ἀπὸ κάποιους Ἑλληνες τῆς Βραΐλας ποὺ θεωροῦσαν ὅτι ἡ δράση του ἐμπόδισε τὴ γρήγορη ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ, καθὼς καὶ ὅτι σὲ κάθε περίπτωση ἡ κοινότητα ἔπρεπε νὰ ἀναλάβει τὸν ἔλεγχο τοῦ παρθεναγωγείου. Ἡ ἀντίδραση τοῦ προέδρου τοῦ συλλόγου, ἱατροῦ Ἐπαμεινώνδα Γεωργαντόπουλου, ἦταν χαρακτηριστικῶς ὑπογράμμισε ὅτι ὅσοι ἔχουν τέτοιες ἀπόψεις «δὲν ἐννοοῦσι τὴν ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν Συλλόγων προσγενομένην ὠφέλειαν», ἐνῶ σὲ ἄλλο σημεῖο τόνιζε ὅτι «οἱ Σύλλογοι εἶναι ἀφετηρία τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ θεμέλιον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόθων»³⁴. Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ὅπου ἡ ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν ὄχι μόνον ἦταν βασικὸς στόχος γιὰ πολλοὺς συλλόγους, ἀλλὰ εἶχε παράλληλα τὴν ἀποδοχὴ τῶν μέσων καὶ ἀνώτερων στρωμάτων τοῦ ἑλληνορθόδοξου millet, μὰ καὶ ἡ πολιτικὴ της σημασία, ἡ συνειδητοποίηση δηλαδὴ τοῦ ρόλου τῆς γυναικείας ἐκπαίδευσης στὴν ἐνίσχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, ἦταν ἐμφανῆς³⁵, κατὶ τέτοιο δὲν ἴσχυε στὴ Βραΐλα, τουλάχιστον ὄχι στὸν ἴδιο βαθμὸ.

Παρὰ τὸ δυναμισμό ποὺ ἐπιδεικνύουν τὰ πρῶτα χρόνια οἱ φιλεκπαιδευτικοὶ σύλλογοι, εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι μὲ τὴ σταδιακὴ ἰσχυροποίηση καὶ ἐδραίωση τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν, ἡ σημασία τους ὑποβαθμίστηκε, καθὼς οἱ ἴδιες οἱ ἐπιτροπὲς τῶν κοινοτήτων ἀνέλαβαν τὴν ὀργάνωση τῶν σχολείων, τόσο τῶν ἀρρένων ὅσο καὶ τῶν θηλέων. Τὸ Παρθεναγωγεῖο τοῦ Φιλόμουσου Συλλόγου τέθηκε ὑπὸ κοινοτικὸ ἔλεγχο ἤδη

²⁹ Κανονισμὸς τῆς Προκαταρκτικῆς Σχολῆς τῆς ἐν Γαλασίῳ Ἑλληνικῆς Κοινότητος, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Β. Στράσερ διευθυντοῦ 1864. Ἡ κοινοτικὴ σχολὴ λειτούργησε ἀδιάλειπτα γιὰ δεκαετίες. Γιὰ τὰ κοινοτικὰ σχολεῖα σὲ Καλαφάτ καὶ Τζιούρτζιου βλ. πρόχειρα Μπελιά, Ὁ Ἑλληνισμὸς, 28-29.

³⁰ Βλ. ἐνδεικτικὰ, Κανονισμὸς τῆς ἐν Γαλασίῳ Ἑλληνικῆς Κοινότητος, ἄ.τ., ἄ.ἔ., 1.

³¹ Κανονισμὸς τῆς ἐν Βραΐλα Ἑλληνικῆς Κοινότητος, Βραΐλα 1870, 3 (Κανονισμὸς Βραΐλας).

³² Τὰ περὶ τοῦ μετοχικοῦ δανείου τῆς ἐν Βραΐλα Ἑλληνικῆς Κοινότητος, Βραΐλα 1872. Βλ. ἐπίσης Filip, Comunitatea greacă, 52-55.

³³ Ἐνδεικτικὰ ὁ Φιλόμουσος Σύλλογος Βραΐλας εἶχε 242 τακτικὰ μέλη τὸ 1872. Βλ. Λόγος ἐκφωνηθεῖς, 16.

³⁴ Ὁ.π., 25-27.

³⁵ Κάννερ, Φτώχεια καὶ Φιλανθρωπία, 235-239.

ἀπὸ τὸ 1879³⁶, ἐνῶ τὸ ἀρρεναγωγεῖο τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος «Ὁ Ἑρμῆς» τὸ 1887³⁷. Ἀξιζει ἐπίσης νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι γιὰ τὰ χρόνια μετὰ τὴν ἐνσωμάτωση τὸ 1880 τῆς Δοβρουτσᾶς στὴ Ρουμανία, δὲν ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τοὺς φιλεκπαιδευτικοὺς συλλόγους στὴν περιοχὴ, ἐνῶ καὶ τὰ ἐκεῖ σχολεῖα ἔχουν τεθεῖ ὑπὸ κοινοτικὸ ἔλεγχο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης, ἓνας ἄλλος χῶρος στὸν ὁποῖο κινήθηκαν ἀρκετοὶ ἑλληνικοὶ σύλλογοι ἦταν ἡ φιλανθρωπία. Φυσικὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι, ἀκριβῶς ὅπως καὶ στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, καὶ οἱ φιλεκπαιδευτικοὶ σύλλογοι ἦταν στὴ συνείδηση τῶν ἐλλήνων παροίκων «φιλανθρωπικὰ» σωματεία, καθὼς τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες τῶν ἀπόρων στρωμάτων τῶν παροικιῶν ἐπιχειροῦσαν νὰ καλύψουν καὶ ἓνα «λόγο» φιλανθρωπίας χρησιμοποιοῦσαν³⁸.

Παράλληλα ὅμως, ἰδρύθηκαν καὶ κάποιοι σύλλογοι, ἢ ἀδελφότητες, ποὺ εἶχαν ὡς ἀποκλειστικὸ στόχο τὴν ἀντιμετώπιση τῆς πενίας, καὶ κυρίως τὴν παροχὴ ἱατροφαρμακευτικῆς περίθαλψης. Στόχος πολλῶν κοινοτήτων, ὅπως π.χ. τοῦ Τζιούρτζιου ἢ καὶ τῆς Βραΐλας, ἦταν ἡ ἴδρυση ἑλληνικοῦ νοσοκομείου³⁹, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ φιλοδοξία δὲν φαίνεται νὰ πραγματοποιήθηκε, καθὼς τὰ μέσα τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν σαφῶς δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ κάτι τέτοιο. Ἄλλωστε, καὶ οἱ πρῶτοι φιλανθρωπικοὶ σύλλογοι ποὺ ἰδρύθηκαν στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1870 στὴ Βραΐλα δὲν κατάφεραν νὰ ἐπιβιώσουν γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, παρὰ τὴν ὑποστήριξη ποὺ εἶχαν ἀπὸ σημαίνοντα στελέχη τῆς ἑλληνικῆς παροικίας⁴⁰.

Ἀντίθετα, δύο ἄλλοι φιλανθρωπικοὶ σύλλογοι ποὺ συστάθηκαν τὸ 1890 σὲ Βραΐλα καὶ Κωνσταντζα, ἢ «Ἀλληλοβοηθητικὴ Ἀδελφότης τοῦ ἐν Βραΐλα Ἑλληνικοῦ Φιλομούσου Συλλόγου» καὶ ὁ σύλλογος «Ἐλπίς» ἀντίστοιχα, κατόρθωσαν ὄχι μόνον νὰ ἐπιβιώσουν γιὰ δεκαετίες ἀλλὰ καὶ νὰ προσφέρουν σημαντικὸ ἔργο⁴¹. Ἐνδεικτικὰ καὶ μόνον ἀναφέρουμε ὅτι τὸ 1894 ἡ «Ἀδελφότητα» εἶχε πάνω ἀπὸ 300 μέλη, ἐνῶ εἶχαν γίνει 704 ἐπισκέψεις τῶν ἱατρῶν τῆς στίς οἰκίες τῶν «ἀδελφῶν»⁴². Ὁ συγκεκριμένος σύλλογος συνδεόταν στενὰ μὲ τὶς κοινοτικὲς ἀρχές, καθὼς μάλιστα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἦταν συχνὰ καὶ ἐπίτροποι τῆς κοινότητος, ἐνῶ κάτι παρόμοιο ἴσχυε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ συλλόγου «Ἐλπίς».

Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὡστόσο, ὅτι ἡ ἱατροφαρμακευτικὴ περίθαλψη δὲν παρεχόταν σὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς παροικίας ποὺ εἶχαν ἀνάγκη. Ἀντίθετα, ὁ

³⁶ Λογοδοσία τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐνταῦθα Ἑλλ. Κοινότητος τοῦ λήξαντος ἔτους 1879. ἀπαρτιζομένης ἐκ τῶν κυρίων Μ. Γκιώνη, Γ. Μάτσα, Μ. Γοιμάνη, Γ. Τραυλοῦ καὶ Π. Λαζαρή. ἀναγνωσθεῖσα ἐν γενικῇ τῶν μελῶν συνεδριάσει τῆ 17ῃ Φεβρουαρίου 1880, Βραΐλα 1880, 7-8.

³⁷ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brăila, Fond Comunitatea Greacă din Brăila, 12/1887.

³⁸ Πρβλ. Κάννεο, Φτώχεια καὶ Φιλανθρωπία, 218-223.

³⁹ Κανονισμὸς Βραΐλας, 3.

⁴⁰ Βλ. Filip, Comunitatea greacă, 108-109. Ἔνας ἀπὸ τοὺς συλλόγους, «Ἡ ἐν Βραΐλα Ἑλληνικὴ Φιλόπτωχος Ἀδελφότης «Ἡ Ἐνωσις», εἶχε συστήσει μικρὸ νοσοκομεῖο, τὸ ὁποῖο διαλύθηκε πολὺ σύντομα, βλ. Fond Comunitatea Greacă din Brăila, 9/1875.

⁴¹ Γιὰ τὴν «Ἀλληλοβοηθητικὴ Ἀδελφότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλομούσου Συλλόγου Βραΐλας» βλ. Filip, Comunitatea greacă, 107-108, ἐνῶ γιὰ τὸν σύλλογο «Ἐλπίς» βλ. Σταῦρος Μάνεσης, «Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης Κωνσταντζῆς Ρουμανίας», στὸ Melanges offerts à Octave et Melpo Merlier à l'occasion du 25e anniversaire de leur arrivee en Grèce, v. II, Ἀθήνα 1956, 103-106 (Μάνεσης, Κωνσταντζα).

⁴² Ἑλληνικοῦ Φιλομούσου Συλλόγου Βραΐλας Ἀλληλοβοηθητικὴ Ἀδελφότης Λογοδοσία τῶν ἀπὸ τῆς 1-ῆς Ἀπριλίου 1893 μέχρι 7-ῆς Μαΐου 1894 πεπραγμένων. Ἀπαγγελεθεῖσα τὸ Σάββατον 21 Μαΐου 1894 ὑπὸ τοῦ Προέδρου Σοφοκλέους Ρ. Πετσάλη, Βραΐλα 1894, 8-13.

κανονισμός της «Άλληλοβοηθητικής Αδελφότητας» όριζε ρητά ότι, «σκοπός του ανωτέρω σωματίου είναι ή δωρεάν παροχή Ίατρικής περιθάλψεως και φαρμάκων εις τούς ασθενούντας εκ των απόρων μελών και τας οικογενείας αυτών»⁴³. Μάλλον γι' αυτό τὸ λόγο ή κοινότητα συνέχισε νὰ εἶναι ὁ ἀποδέκτης αἰτήσεων πολλῶν Ἑλλήνων πού βρισκόνταν σέ δεινὴ οικονομικὴ κατάσταση.

Μία ἀκόμη κατηγορία συσσωματώσεων ἦταν ἐπαγγελματικῶν χαρακτήρα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχουν διατυπωθεῖ ἐνστάσεις γιὰ τὸ κατὰ πόσο αὐτὲς οἱ ἐπαγγελματικὲς ἐνώσεις μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν πραγματικὰ «σύλλογοι»⁴⁴, ἐνῶ ἐπιπλέον τὰ στοιχεῖα πού ἔχουμε γιὰ τὴ δράση τους στὶς ἑλληνικὲς παροικίες τῆς Ρουμανίας εἶναι ἀναμφίβολα λιγοστὰ καὶ συνεπῶς μᾶλλον ἀνεπαρκῆ γιὰ νὰ μᾶς βοηθήσουν στὴ διατύπωση συγκροτημένων θέσεων. Οἱ σύλλογοι αὐτοὶ ἦταν «Ἡ ἐν Βραΐλα Ἑλληνικὴ Ἀδελφότης τῶν πιλότων», πού εἶχε συσταθεῖ στὴν ὁμώνυμη πόλη τὸ 1873, ἢ ἴσως λίγο νωρίτερα⁴⁵, καθὼς καὶ ἡ «Συντεχνία τῶν Τηνίων μαρμαρογλυπτῶν», πού εἶχε ὀργανωθεῖ μᾶλλον ἤδη ἀπὸ τὸ 1889⁴⁶. Πρόκειται γιὰ δύο ἐπαγγελματικὸς χώρους, ὅπου οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἰσχυρὴ θέση, στὴν περίπτωση τῶν πιλότων στὸ Δούναβη σχεδὸν μονοπωλιακῆ. Ὡς ἓνα βαθμὸ οἱ συγκεκριμένες συσσωματώσεις ἦταν «συντεχνίες» καὶ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι διατηροῦσαν ἓνα ἐπαγγελματικὸ καὶ θρησκευτικὸ χαρακτήρα. Ὡστόσο, εἰδικὰ στὴν περίπτωση τῆς συντεχνίας τῶν Τηνίων Μαρμαράδων εἶναι σαφές ὅτι ἐπιχείρησε νὰ ξεπεράσει κάποιον στενὸ, ἐπαγγελματικὸ πρότυπο καὶ νὰ καταστῆ σύλλογος πού θὰ συσπειρῶνε ἓνα ἀξιόλογο τμήμα τῶν Ἑλλήνων τῆς πρωτεύουσας καὶ θὰ ἔδινε ὄθηση στὶς προσπάθειές τους νὰ οἰκοδομήσουν κοινοτικὸ νὰ⁴⁷.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα ὁ χάρτης τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων στὴ Ρουμανία παρουσιαζόταν ποικιλόμορφος καὶ πολύπλοκος. Δίπλα σὲ λίγες καθιερωμένες φιλανθρωπικο-πολιτιστικὲς, ἢ καὶ ἀμγῶς φιλανθρωπικὲς συσσωματώσεις, ὅπως ἦταν ἡ «Ἐλπίς» τῆς Κωνσταντίας καὶ ἡ Ἀλληλοβοηθητικὴ Ἀδελφότητα τῆς Βραΐλας πού συνέχιζαν τὴ δράση τους μὲ περισσότερο ἢ λιγότερο εὐτυχή ἀποτελέσματα⁴⁸, ἰδρύονταν ἀκόμη φιλεκπαιδευτικοὶ σύλλογοι προκειμένου νὰ ὀργανώσουν ἑλληνικὰ σχολεῖα, κυρίως στὶς πόλεις ὅπου δὲν εἶχαν συσταθεῖ ἐπίσημες κοινότητες⁴⁹. Πάντως εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι ἡ δυναμικότητα τῶν συλλόγων, ὅπως καὶ ὁ ἀριθμὸς τους, ἦταν πλέον μειωμένος, συνέπεια ἴσως ἀφενὸς τῆς κατοχύρωσης νομικὰ τῆς θέσης τῶν κοινοτήτων μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς ἑλληνορουμανικῆς

⁴³ Κανονισμὸς τῆς ἀλληλοβοηθητικῆς ἀδελφότητος τοῦ ἐν Βραΐλα Ἑλληνικοῦ Φιλομούσου Συλλόγου, Βραΐλα 1890, 3.

⁴⁴ Πρὸβλ. τὰ σχόλια τοῦ Ἐξερχζόγλου, Ἐθνικὴ ταυτότητα, 11.

⁴⁵ Filip, Comunitatea greacă, 109.

⁴⁶ Εὐαγγελία Ν. Γεωργιτισσιάννη, «Στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τούς Τηνιακοὺς μαρμαράδες τοῦ Βουκουρεστίου κατὰ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 19^{οῦ} αἰῶνα», *Τηνιακά* 3 (2005), 224-225.

⁴⁷ Ὁ. π., 224-226. Στὸ Βουκουρέστι, γιὰ λόγους πού δὲν ἔχουν τύχει ἀκόμη ἀναλυτικῆς προσέγγισης, ἑλληνικὴ κοινότητα ὀργανώθηκε μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση. Ἔργασία γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα Βουκουρεστίου ἐτοιμάζει ἡ ἐρευνήτρια κ. Oana Barbalata.

⁴⁸ Ὁ σύλλογος Ἐλπίς ὀλοκλήρωσε τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ θεάτρου τῆς τὸ 1898. Βλ. Μάνεσης, Κωνσταντία, 103. Ἀντίθετα, ἡ Ἀλληλοβοηθητικὴ Ἀδελφότητα ἀντιμετώπιζε κάποια οικονομικὰ πρόβλήματα. Βλ. Ștefan I. Petrescu, *Diaspora greacă și societatea românească în secolul al XIX-lea*, Master Universitatea București Facultatea de istorie, 94.

⁴⁹ Τὸ 1901 εἶχε ἰδρυθεῖ στὸ Τουρνο-Σεβερίν φιλεκπαιδευτικὴ ἀδελφότητα. Βλ. ὅ.π., 94.

έμπορικής σύμβασης και του συναφούς πρωτοκόλλου στις 19 Δεκεμβρίου 1900⁵⁰, όσο και της οικονομικής κρίσης που έπληττε πολλές ελληνικές παροικίες, ιδίως μάλιστα στο έσωτερικό της Ρουμανίας, κρίση που όχι σπάνια συνεπαγόταν και την άφομοίωση των Ελλήνων στη ρουμανική κοινωνία⁵¹. Πάντως, ακόμη και μετά την όμαλοποίηση των έλληνορουμανικών σχέσεων στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα οι διπλωματικοί αντιπρόσωποι της Ελλάδος θεωρούσαν ότι υπήρχε ανάγκη να συσταθούν σύλλογοι. Χαρακτηριστικά, ο Πρόξενος Βραΐλας υπογράμμιζε σε έκθεση του 1914, ότι ή έλλειψη ελληνικής φιλανθρωπικής αδελφότητας στην πόλη συνιστούσε σημαντικό πρόβλημα⁵². Οι διάφοροι σύλλογοι ωστόσο που θα συσταθούν στις ελληνικές παροικίες της Ρουμανίας μεσοπολεμικά («Όρφείας» Βουκουρεστίου, «Παρνασσός» Βραΐλας) συνιστούν ένα ξεχωριστό κεφάλαιο.

⁵⁰ G. Streit, *Mémoire sur la question des Communautés Helléniques en Roumanie*, Αθήνα 1905, 25-28.

⁵¹ Βλ. ένδεικτικά τις παρατηρήσεις του προέδρου της ελληνικής κοινότητας Βραΐλας Γεω. Κουντούρη: Έλληνική Κοινότης Βραΐλας. Λογοδοσία της επιτροπής της Έλληνικής Κοινότητος από της 1-ης Ιουνίου 1897 μέχρι της 30 Απριλίου 1900. Βραΐλα 1900, 3-6.

⁵² Γεώργιος Ν. Μοσχόπουλος, «Μία προξενική έκθεση για την ελληνική κοινότητα της Βραΐλας. Έντονη ή παρουσία των Έπτανησίων», *Δωδώνη* 29 (2000), 24.